

Agata Kawecka (Łódź)

KILKA UWAG O PRZYMOTNIKU JAKO WYKŁADNIKU EGZYSTENCJALNOŚCI PRZEDMIOTOWEJ FRAZY NOMINALNEJ W ROZWOJU JĘZYKA SERBSKIEGO

1. Badania synchroniczne i diachroniczne nad językami naturalnymi prowadzone w oparciu o ich płaszczyznę funkcjonalną pozwoliły w ciągu ostatnich lat na wyodrębnienie w systemach językowych szeregu uniwersalnych kategorii semantycznych, do których zaliczana jest również kategoria określoności/nieokreśloności. Problem określoności i/lub nieokreśloności wpisuje się w ogólną sferę studiów nad komunikacją językową, której podstawowym celem jest przekazywanie informacji. Język jako narzędzie komunikacji musiał wykształcić odpowiednie środki umożliwiające różny stopień identyfikacji obiektów aktu mowy, uwzględniające nie tylko wiedzę (lub jej brak) nadawcy komunikatu na temat przedmiotu dyskursu, ale również hipotetyczną wiedzę (lub niewiedzę) odbiorcy.

W wielu tradycyjnych ujęciach językoznawczych kategoria określoności/nieokreśloności przypisywana jest frazom nominalnym i wiąże się z problemem referencji [Topolińska 1974, 1976, 1984 i in.; Karolak 2001]. Spowodowane jest to faktem, iż w niektórych językach (np. angielskim, niemieckim, włoskim, francuskim, bułgarskim¹) posiada ona swój formalny wykładnik w postaci rodzajnika określonego i nieokreślonego. W językach bezrodzajnikowych zaś, do których zaliczyć można na przykład język polski i serbski, funkcję rodzajników pełnią wyspecjalizowane leksemy (głównie różne klasy zaimków).

W innych opisach kategoria określoności/nieokreśloności, w której wyróżnić można podkategorię jednostkowości (określoności), egzystencjalności i ogólności (nieokreśloności), rozpatrywana jest jako wyznaczająca zakres znaczenia zdania [Koseska-Toševa 1981, 1982a, 1982b, 1983, 1987, 1991; GKBP2 1990] i analizowana jest zarówno w obrębie frazy nominalnej, jak i werbalnej.

¹ W języku bułgarskim występuje tylko postpozycyjny rodzajnik określony (-ът/-а, -та, -мо, -ме), funkcję nieokreślonego zaś w wielu przypadkach pełni leksem *един*.

2. Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na jeden z formalnych wykładników egzystencjalności (jako jednej z podkategorii semantycznej kategorii nieokreśloności) w rozwoju języka serbskiego, jakim w przedmiotowej frazie nominalnej jest przymiotnik. Z racji różnic formalno-syntaktycznych, jakie istnieją pomiędzy dwoma typami przymiotników występującymi w systemie języka serbskiego (a więc krótkim i długim), przymiotnik może być uznany za gramatyczny wykładnik kategorii określoności/nieokreśloności. Materiał poddany analizie stanowią krótkie teksty o charakterze informacyjnym pochodzące z czterech okresów (XIII/XIV, XVI, XVII i XIX w.), zebrane przez Lj. Stojanovicia i opublikowane w dwóch tomach na początku ubiegłego stulecia [Stojanović 1902, 1903].

3. Na podstawie zarówno ujęć opisowych, jak i historycznych systemu języka serbskiego i innych języków słowiańskich wiadomo, iż już w najstarszym okresie jego kształtowania funkcjonowały dwa typy przymiotników odziedziczone poprzez język staro-cerkiewno-słowiański jeszcze z prasłowiańszczyzny [Miklošić 1952–1974; Frančić 1963; Stevanović 1975; Belić 1999; Tolstoj 1999a, 1999b; Nikolić 2002 i in.]. Podstawowe fakty związane z procesem formalno-funkcjonalnego rozwoju przymiotników zostaną poniżej przytoczone głównie na podstawie badań jednego z najwybitniejszych historyków języka serbskiego, A. Belicia [Belić 1999], stan współczesny zaś omówiony zostanie pokrótce w oparciu o synchroniczne badania serbskie – gramatyki V. Frančića, M. Stevanovicia, Ž. Stanojčića i Lj. Popovicia [Frančić 1963; Stevanović 1975; Stanojčić, Popović 2000]. Tematyce przymiotnika poświęcona jest również monografia E. Fekete [Fekete 1969, 1973].

Formy krótkie (w terminologii serbskiej: *неопређени прудевски вид*) podlegały odmianie rzeczownikowej. Formy długie natomiast (*опређени прудевски вид*), stanowiące konstrukcje złożone z formy krótkiej i zaimka anaforycznego *и* (dla rodzaju męskiego), *ѿ* (dla żeńskiego) i *ѿ* (dla nijakiego), odmieniały się według paradygmatu zaimkowego. Badania historyczno-językowe udowodniły, że już w najstarszym okresie rozwoju podstawowych serbskich dialektów – sztokawskiego i czakawskiego – obserwuje się stopniowy zanik odmiany rzeczownikowej na rzecz zaimkowej (łącznie ze zmianami w obrębie akcentuacji przymiotników). Dotyczy to głównie użyć w funkcji substantivum, co Belić traktuje jako zjawisko ogólnosłowiańskie [Belić 1999: 256].

Znacznie dłużej różnice formalno-funkcjonalne utrzymują się w użyciu atrybutywnym i predykatywnym. Pierwotnie formy krótkie częściej używane były jako przydawka do rzeczownika, gdy odnosiły się do obiektu (osoby, rzeczy, zjawiska) bliżej nadawcy komunikatu nieokreślonego (wyjątek stanowiły przymiotniki dzierżawcze z sufiksami *-jū* (*б*), *-нѹ*, *-скѹ*, posiadające tylko for-

mę długą) lub w funkcji orzecznika, por. np.: *Поштен човек не уме лагати* i *Када су видели Милоша тако накићена* [Belić 1999: 258].

Formy długie natomiast, jako nacechowane pod względem określoności, wskazywały w zdaniu na obiekt nadawcy znany (na różnicę semantyczną obu typów przymiotników zwraca uwagę w swojej *Gramatyce serbskiej* już V. Karadžić [Karadžić 1966: XLII–XLIII]). W późniejszym okresie (zwłaszcza na przełomie XVIII i XIX w.) coraz częściej nie tylko w funkcji atrybutywnej, ale i predykatywnej pojawiają się formy długie, np.: *На њему је чисти зенен скерлет*; *Само Бог је свемоги*; *Даје се глас да си сам медени* [Belić 1999: 258].

Użycie w zdaniu odpowiednich form przymiotnikowych w funkcji określonej lub nieokreślonej w dużej mierze uzależnione jest od funkcji frazy nominalnej. Jeżeli fraza składająca się z konstytutywnego rzeczownika i przymiotnika nacechowana była jednostkowo, przymiotnik występował w formie długiej (takie przypadki nie będą jednak tutaj przedmiotem szczegółowej analizy). Jeżeli zaś fraza była nieokreślona, przymiotnik przyjmował zazwyczaj formę krótką (z wyjątkiem wyszczególnionych wyżej przymiotników posesywnych). Różnica pomiędzy obiema formami zacierała się, gdy w obrębie frazy pojawiały się odpowiednie zaimki nacechowane pod względem określoności/nieokreśloności – wówczas to one stanowiły powierzchniowy wykładnik kategorii, por.: *Сваки праведни и разумни судија...*; *Некакав драгоцени прстен...*; *Овај је радосни догађај...*; *Тaj радосни глас...*; *Мoj добри пријатељ...*; *Нашег милог оца...* oraz: *Сваки паметан човек...*; *Сваки тежак посао...*; *Некакав учен човек...*; *Оног хрта жута...*; *Овакога масна јела...*; *Свога мила брата...*; *Мом бијелу двору...* [za: Belić 1999: 259].

Omówione wyżej przypadki poświadczane zostały również w analizowanym materiale. Jak widać, większa dowolność występowania obu typów form cechuje frazy zawierające zaimek nieokreślony jako wykładnik kategorii (por. przykłady 1–4). Należy jednak zauważyć, iż w niektórych przypadkach użyty przymiotnik w formie długiej nie posiada swojego krótkiego odpowiednika.

XIII/XIV w.

Typ: NP → Pron. Indef. + Adi. _I + Nom. Appell.

[1] сынъ њего куръ **Сава** божьствьныи, многыими поти и трыѹды ѿврьгы пльтьскою тежестъ, **яко** **нѣкои небопарьны** **врѣль** въ породѹ пришьдѣ, породѹ, **неже** **нестъ** **вѣнови** [52];

[2] **яко** **нѣкаѣ чьстнаѣ** **пчела** **ѿ** **всѣхъ** **красныхъ** **цвѣтъцъ** **сѣбравъ**, и испльни свое **втьчьство** [52].

XVII w.

Typ: NP → Pron. Indef. + Adi. _{s/I} + Nom. Appell.

[12] И въ то лѣто вистѣ гоненіе на христїанехъ от проклетиыхъ крестоуша въ земли угрьски, и паки ихъ победи воевода ерделски до конца, такоже и проклете псе [418];

[13] Зато молимъ добротѣ ваше са свимъ срьдцемъ іако нашаши старе книге писане ѿ срьбске земле, пошалите ми да ꙗ шампамъ на споминеніе стариыхъ и хваласъ Христовъ [534];

[14] И не бѣ мѣста идѣже мрътвы не лѣжаше, бръди, долине, врьта, поли, все вѣху испльнена тогда мрътвыхъ тѣлесъ [894].

Forma przymiotnika występująca we frazie nr 14 nie może być niestety zinterpretowana jednoznacznie, ponieważ już w wieku XVI jedyną cechą odróżniającą oba typy przymiotników w niektórych przypadkach zależnych mógł być akcent: por. współczesny loc. pl. rodzaju męskiego – *зелѣнѹм(а)* (forma krótka) vs. *зѣленѹм(а)* (forma długa) [przykład za: Stevanović 1975: 258].

XVII w.

W materiale XVII-wiecznym we frazach egzystencjalnych mogą wystąpić oba typy przymiotników. Przymiotniki długie to zazwyczaj przymiotniki dzierżawcze. W przykładzie 16, podobnie jak w 14, nie jest możliwe jednoznaczne określenie formy, jednakże fakt, iż w konstrukcjach niezawierających zaimków jako wykładników kategorii dłużej utrzymywała się różnica semantyczna pomiędzy obydwooma typami przymiotników, pozwala ją zinterpretować jako formę krótką. W ekscerpowanych tekstach przeważa lokalizacja przymiotnika w postpozycji w stosunku do określanego przezeń rzeczownika.

Typ: NP → (Adi. l +) Nom. Appell. (+ Adi. l)

[15] И ва то лето поиде тврски царь на лехъ [1034];

[16] Видите, братиѡ, како богъ прѣмилостиви ва мало врьмена прѣстави ка себе великїе цркве славжителе достоверны и стапи крѣпци, ихже беше приплодилъ вассевсѣщени патриархъ хади квр Мл҃авмъ [1129];

[17] Часнениши ѿцъ и господинъ дсховник протосинѣлъ аци-Германъ с благочастиваго Твдора Захарїѣа ·г· дни вѣсмо и вино писмо; ацїѣа еде рибъ, а та хсди попъ Петронїе за неволю и меса печенога [4624].

Typ: NP → Nom. Appell. + Adi. s

[18] Да се зна како Ниѣвъ крьстаръ даде крѣсть великъ оу монастырь [1150].

XIX w.

W badanych tekstach XIX-wiecznych w funkcji wykładnika kwantyfikacji egzystencjalnej przeważają formy długie przymiotników – spowodowane jest to faktem, iż są to głównie przymiotniki z sufiksem -ски, które nie posiadają formy krótkiej (ze względu na brak oznaczenia akcentu wątpliwość budzić może for-

ma strasna w zdaniu 21). Nie mogą one jednak być interpretowane jako wykładniki jednostkowości, bowiem każda z poniższych fraz dopuszcza możliwość użycia zaimka nieokreślonego typu *неки* lub *један*:

Typ: NP → (Num. +) (Adi. _L +) Nom. Appell. (+ Adi. _L)

[19] И сего време 1801 года ѣнчара мѣсеца 26 вѣдѣи владѣи белиграцкѣи пашѣ, именомъ Ме-фодѣа, за негово нестроение и безаконіе; вѣподобно се баше Фоки мѣчителю, греческомъ царю [3776];

[20] Пакъ ... проклети ѣретикъ Іаго ... пакъ ѣзео и напѣнио пѣшкѣ свою, и вѣзѣу столац мали и сиу на нѣга [3787];

[21] Знати се когда солнце зацрни се мѣсеца декеврия денъ 25 года 1805. И мѣсецъ бив тако и за нимъ страшна звѣзѣда, и била е многимъ за оудивление [3831];

[22] 1804 года. Вѣѣмъ вѣставшимъ по намъ да изнесено имѣт, кадъ ѣнчари кавѣу ѣ Београдѣу подигоше 1804 года и 17 кнезова београдскѣи посекоше и вѣсминаестога еромонаха хаѣи-Рѣфима, воговиѣскаго манастира [3875].

We współczesnym literackim języku serbskim przymiotniki pod względem formalnym również występują w dwóch postaciach – krótkiej (niezłożonej, prostej, nieokreślonej) oraz długiej (złożonej, określonej). Ewidentna różnica pomiędzy nimi widoczna jest tylko w nom. i acc. sg. w rodzaju męskim oraz w gen., dat. i loc. sg. rodzaju męskiego i nijakiego (w pozostałych przypadkach cechą różnicującą jest długość wygłosowych samogłosek [por.: Stevanović 1975: 249].

Forma krótka przymiotnika kontynuuje w zasadzie stan staro-cerkiewno-słowiański (por. wyżej) i w języku współczesnym używana bywa głównie do określania cech rzeczownika, jeżeli rzeczownik nie jest bliżej oznaczony – por. np.: *Златан је прстен скупљи него сребрн*; *Купи ми нов шешир*; *Добар глас далеко иде, а зао још даље*.

Połączenie krótkiej formy przymiotnika z rzeczownikiem semantycznie traktowane bywa jako odpowiednik konstrukcji z rodzajnikiem nieokreślonym w językach rodzajnikowych, por. np. franc.: *un nouveau chapeau*, niem.: *ein neuer Hut* ('pewien, jakiś kapelusz'). Ponadto, podobnie jak we wcześniejszych okresach rozwoju języka, przymiotnik krótki w zdaniu może występować w funkcji orzecznika: *Миланов задатак је лак, а сестрин је тежак*; *Марко је био храбар и неустрашив борац* [za: Frančić 1965: 159, por. też Stevanović 1975: 249–253].

Współczesna długa forma przymiotnika jest również odpowiednikiem dawnej formy długiej. W zdaniu podkreśla ona właściwość indywidualną danego rzeczownika i wyraża określoną lub stałą cechę znanego nadawcy komunikatu przedmiotu lub osoby, np.: *Неки отац имао два сина, један бијаше лукав*

и неправедан, а други добар и праведан. Кад им отац умре, рече неправедни син праведноме...

Użycie tego typu konstrukcji odpowiada w językach rodzajnikowych frazom z rodzajnikiem określonym, por. franc.: *le nouveau chapeau*, niem.: *der neue Hut* ('ten konkretny nowy kapelusz') [Frančić 1965: 159–160].

4. Współczesne badania językoznawcze nad kategorią określoności/nieokreśloności jako uniwersalną kategorią semantyczną umożliwiają nie tylko synchroniczne opisy systemów językowych, ale również opisy diachroniczne. Jednym z celów takich właśnie badań jest sporządzenie inwentarza środków, za pomocą których kategoria ta przejawia się na płaszczyźnie powierzchniowej języka danego okresu. W przypadku języka serbskiego jednym z formalnych wykładników kategorii jest przymiotnik. Chociaż bardziej szczegółowego opisu wymaga jego użycie we frazach nacechowanych jednostkowo i ogólnie, to na podstawie istniejących prac historycznojęzykowych, których uzupełnieniem może być niniejszy artykuł, wiadomo, iż za pomocą odpowiedniej formy przymiotnika może być wyrażana egzystencjalność frazy. Świadczyć o tym może daleko idąca konsekwencja w stosowaniu form krótkich, jaką we frazach egzystencjalnych o różnym stopniu złożoności zaobserwowano w badanym materiale. Pewne odstępstwa od reguły widoczne są we frazach z zaimkiem nieokreślonym oraz w tekstach XIX-wiecznych. Wynika to jednak nie tyle z postępującego z czasem zaniku różnicy funkcjonalnej pomiędzy obydwoma typami form występującymi w funkcji atrybutywnej, a raczej z faktu, iż w materiale w niektórych okresach (głównie w wieku XIX) we frazach przedmiotowych dominują przymiotniki dzierżawcze zakończone na *-ски*, które formy krótkiej nie posiadają.

Skróty i symbole

/ – lub

+ – i

→ odpowiedniość struktury

... – okresowa powtarzalność elementu w obrębie frazy

Adi. _L – długa forma przymiotnika

Adi. _s – krótka forma przymiotnika

NP – fraza nominalna

Num. – liczebnik

Pron. Indef. – zaimek nieokreślony

Bibliografija

- [Belić 1999] – А. Белић, *Историја српског језика, Изабрана дела*, т. 4, Београд.
- [Fekete 1969] – Е. Фекете, *Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику*, „Јужнословенски филолог”, књ. XXVIII, св. 1–2 (I део).
- [Fekete 1973] – Е. Фекете, *Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику*, „Јужнословенски филолог”, књ. XXIX, св. 3–4 (II део).
- [Frančić 1963] – V. Frančić, *Gramatyka opisowa języka serbochorwackiego*, Warszawa.
- [GKBP2 1990] – В. Косеска-Тошева, Г. Гаргов, *Българско-полска съпоставителна граматика*, т. 2 *Семантичната категория определеност/ неопределеност*, София.
- [Karadžić 1966] – В. С. Карађић, *Српски рјечник*, Београд (reprint z 1818).
- [Karolak 2001] – S. Karolak, *Od semantyki do gramatyki*, Warszawa.
- [Koseska-Toševa 1981] – V. Koseska-Toszewa, *Uwagi na temat użycia rodzajnika bułgarskiego*, [w:] *Trzynaście wieków Bułgarii. Materiały polsko-bułgarskiej sesji naukowej*, Warszawa.
- [Koseska-Toševa 1982a] – В. Косеска-Тошева, *Върху някои проблеми на категорията определеност/неопределеност в български и полски*, [w:] *Международен конгрес по българистика*, т. 3, София, с. 72–76.
- [Koseska-Toševa 1982b] – V. Koseska-Toszewa, *Semantyczne aspekty kategorii określoności/nieokreśloności (na materiale z języka bułgarskiego, polskiego i rosyjskiego)*, Warszawa.
- [Koseska-Toševa 1983] – В. Косеска-Тошева, *Семантична интерпретација на проблеми, свързани с категорията определеност/неопределеност (върху материал от българския и полския език)*, „Съпоставително езикознание”, т. 5, с. 21–27.
- [Koseska-Toševa 1987] – V. Koseska-Toszewa, *O pewnym kwantyfikacyjnym modelu opisu językowej kategorii określoności/nieokreśloności*, „Studia Gramatyczne Bułgarsko-polskie”, т. 2 *Określoność/nieokreśloność*, Wrocław, s. 65–82.
- [Koseska-Toševa 1991] – В. Косеска-Тошева, *Още веднџ за българския „определителен” и „неопределителен” член и полските им съответствия*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, s. 105–117.
- [Miklosić 1952-1974] – F. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, I–IV, Vienna.
- [Nikolić 2002] – С. Николић, *Старословенски језик*, I, Београд.
- [Stanojčić, Porović 2000] – Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика*, Београд.
- [Stevanović 1975] – М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, т. I *Увод, фонетика, морфологија*, Београд.
- [Stojanović 1902] – Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књига I, Београд.
- [Stojanović 1903] – Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књига II, Београд.
- [Tolstoj 1999a] – Н. И. Толстой, *Значение кратких и полных форм прилагательных в старославянском языке*, [w:] *Избранные труды*, т. 3 *Очерки по славянскому языкознанию*, Москва, с. 52–170.

- [Tolstoj 1999b] – Н. И. Толстой, *К вопросу о судьбе славянских кратких и полных прилагательных*, [w:] *Избранные труды*, т. 3 *Очерки по славянскому языкознанию*, Москва, s. 171–190.
- [Topolińska 1974] – З. Тополинска, *Граматика на именската фраза во македонскијот литературен јазик*, Скопје.
- [Topolińska 1976] – Z. Topolińska, *Wyznaczoność (tj. charakterystyka referencyjna) grupy imiennej w tekście polskim*, „Polonica”, II, s. 33–72.
- [Topolińska 1984] – Z. Topolińska, *Składnia grupy imiennej*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa, s. 301–389.

Agata Kawecka

**QUELQUES REMARQUES SUR ADJECTIF COMME LE SIGNE
DE LA CATÉGORIE D’EXISTENCE DANS LA PHRASE NOMINALE D’OBJET
EN DÉVELOPPEMENT DE LA LANGUE SERBE**

(Résumé)

L’auteur de cette article expose l’un signe formelle de la catégorie d’existence (c’est un sous-groupe dans la catégorie sémantique d’indétermination) en développement de la langue serbe. L’adjectif est cette signe dans la phrase nominale d’objet. En raison de différences formelles-syntaxique qui existent entre deux types d’adjectifs en serbe (court et long), l’adjectif peut être pris comme le signe de cette catégorie. L’analyse des exemples, qui viennent de quatre périodes (XIII/XIVe, XVIe, XVIIe et XIXe s.) a permis de constater que dans toutes les périodes du développement de serbe la présence des formes courtes adjectivales ayant le grade différent de composition est très conséquente. On peut voir des exceptions certaines dans les phrases avec les pronoms indéfinis et dans les textes du XIXe s., où les adjectifs possessifs avec le suffixe -ски dominant dans les phrases nominales.